

lamint a 417—24. lapon) részeseül. először komoly irodalomtörténeti feldolgozásban. Ezzel is bővül irodalomtörténetünkben a költőbarátságok sora. S mennyi korszerű irodalomtörténeti tanulással! Ezeket a lapokat a *nyomda- és könyvtörténészek* (honorárium, papírkérdés, terjesztés, korrektúra-dolgok) épp olyan tanulsággal olvashatják, mint a *közönségtörténészek* (Juranits mecénáskodásának jellege, Sáhgy szerepe, a nyelvújítással való szembenállás és a klasszicisztikus ízlésforma stb.). Itt jegyezzük meg, hogy *Batsányi poétikájára*, költészetének a kor ízlésformáival, a klasszicizmussal való összefüggéseire a kiadástörténet és némelyik vers jegyzete oly kitűnő, kevéssé vagy nem ismert új anyagot tartalmaz, helyes megvilágításban, hogy sajnálni kell a tárgymutató elmaradását a kötet végéről.

Nagyon fontosnak tartom, hogy Keresztury és Tarnai kutatásai nyomán most már teljes biztonsággal mondhatjuk ki: Batsányi — az irodalmi hagyományban — *Ányos* utóda, az ő motívumainak s költői módszerének továbbfejlesztője egy forradalmi helyzetben (a Várna—Mohács, a lírai vízió stb.), s *Kölcsey* elődje, vagyis a világnézeti-költészeti hagyomány vonala Bessenyei—Ányos—Batsányi—Kölcsey nevein keresztül húzható meg (nem véletlen, hogy Kölcsey a Nemzeti hagyományok végén a régiek közül Ányosra tekint vissza a legnagyobb rokonszenvvel). — Új és értékes eredményeket hoznak a jegyzetek Batsányi és Orczyék kapcsolatának megvilágítására, Batsányi és Virág korai, majd öregkori barátságára, valamint Batsányi és Kisfaludy Sándor (a Batsányival szemben jóindulatú, de szűkmarkú és fanyar úr) viszonyára. A jegyzetek közt mindig helyet kap a beható verstani értelmezés, értékelés is (kár, hogy nem említik *A rab és a madár*-ba beszótt alkajoszi strófát), mely nem marad száraz adatközlés

vagy definíció, hanem az ízlésformát, a stílus mélyebb összefüggéseit világítja meg közelebbről (emeljük ki példaképp az antik mértékben megnyilatkozó ossziáni magatartás értékes elemzését, 471. l.). Egy-egy oly versmagyarázat is, mely látszólag jelentéktelen vershez fűződik (pl. a Hohenlohenéhez c. vershez), Batsányi fejlődésének fontos motívumait tudja feltárni hivatkozásainak bőségével.

Egész értekezésé mélyül a *Serkentő válasz*, *A franciaországi változásokra*, a *Batthyány Alajoshoz*, a *Levél Szentjóni Szabó L.-hoz* (értékes »jegyzések» közlésével), a *Keszthelyi hajóra*, az *Imhol ma is...* az *Enyhülés s viszontajándék*, a *Hazai nyelv és tudományosság* (itt is Juranitsról és részletesen Kisfaludy Sándorról, s arról, hogy hogyan lehetett volna hazatérnie Batsányinak), a *Magyar lantos* és különösképpen a *Várna és Mohács*, a *Magyar költő idegen, messze földön* c. versek, ill. ciklusok jegyzetapparátusa. Az utóbbi kettő példája lehet a módszeresen haladó s rendszeres feldolgozásoknak. S nagy érdemük a szerkesztőknek az Osszián-fordítás töredékeinek felkutatása s általában az ossziáni kérdésnek alapos ízléstörténeti vizsgálata. A kötet értékét emeli néhány eddig kiadatlan vers, ill. töredék közlése.

Monográfiává táguló, roppant gazdagságú jegyzetapparátusa révén ez a nagy könyv túlnő az eddigi kritikai kiadásokon. Az igazságnak tartoztam azzal a megállapítással, hogy szövegközléseikben a szerkesztők itt-ott helytelenül jártak el. De hasonlóképp az igazságnak tartozom azzal a megállapítással is, hogy Keresztury Dezső és Tarnai Andor Batsányi-kiadása a legmélyebben irodalomtörténeti koncepciót tartalmazó, iróhőseit a legközelebbről megragadó s az irodalomnak, mint művészetnek igazságára, szépségére leginkább nevelő kritikai kiadásunk. *Szaunder József*

GÁLOS REZSŐ: MIKES KELEMEN

Nagy Magyar Írók, Művelt Nép, Budapest, 1954.

Mintegy ötven esztendője annak, hogy Mikes Kelemen életéről, munkásságáról nem jelent meg összefoglaló pályakép, holott a róla szóló ismereteink, elsősorban Király György és Zolnai Béla részlettanulmányai nyomán egyre jobban színesedtek és gyarapodtak. Épp ezért örömmel vettük kezünkbe Gálos Rezső kis monográfiáját, mely bár új eredményekkel alig gazdagítja ismereteinket, világosan, közérthetően összefoglalja a leglényegesebbet abból, amit Mikesről tudunk s kedvet csinál művei olvasásához. Nép-

szerűsítő munkától nem is várhatunk többet, mégis, a könyv néhány fejezete, így a Mikes hazafiságának, haladó eszméinek elemzése, továbbá a különösen szépen sikerült »Mikes nyelve és stílusa« c. fejezet a régebbi Mikes-monográfiákhoz képest gazdagabb, színesebb. Sajnáljuk azonban, hogy a Mikes-kérdés érdekes történetének nem szánt külön fejezetet, hiszen egy ilyen áttekintés, többek között pl. a levelek keletkezése, a misszilis és fiktív jellegük körül lefolyt vita, a levelek eredetiségének kérdése stb. érdekes lett volna

a nem szakember olvasók számára is, ezenfelül alkalmat adott volna a polgári irodalomtörténetírás eredményeinek megrostálására; a felhasznált források minden megjegyzés nélküli közlése s a szövegekben levő néhány visszapillantás csak részben pótolja ezt a hiányt.

A szerző állásfoglalása egyébként nem hiányzik a kis monográfiából, de ez első-sorban úgy jelenik meg, hogy egyszerűen nem vesz tudomást a lehetséges ellenérvekről, hanem szinte mint irodalomtudományunk lezárt kérdésekképp mondja el azt a véleményt, amivel egyetért, holott a Mikes-kérdés távolról sem lezárt, még mindig tele van érdekes és izgalmas problémákkal. Egy rövid könyvismertetés keretében nehéz ezeket a kérdéseket akárcsak szórmentén is érinteni, mégis nézzük meg közelebbről a monográfia néhány vitatható állítását.

Az érdekesen, színesen elbeszélte életrajzban többek között azt olvassuk, hogy a jezsuita nevelés hatására Mikes számára »csak a vallásosság jelentette a műveltséget s csak az ment előtte művelt ember számba, aki vallásos munkákat olvasott«. Mindez merő feltételezés, az igazság az, hogy Mikesnek franciából fordított vallásos erkölcsbölcseleti munkái közül is pusztán az öregkorából való Keresztnek Királyi Útja származik jezsuita szerzőtől, a többiek csaknem kivétel nélkül janzenista inspirációjú művek, amint erre már Gálos Rezső előtt hitelt érdemlően rámutattak, a kitűnő szerző azonban ezt csak egy rövid utalásban, szinte vizsgálódva veszi tudomásul, holott Mikes kétségtelen vallásossága valóban nem választható el ettől a sokban már a felvilágosodás eszméi felé vezető sajátos, félúton megtorokollott eretnek-mozgalomtól, melynek társadalmi gyökereiben, összefüggéseiben való elemzése gazdagabbá, elevenebbé tehetné volna a Mikes haladó eszméiről írt, kissé vérszegény fejezetet is. A Törökországi Levelek beható elemzése is arra mutat, hogy Mikes vallásossága igazában idősebb korban fejlődött ki, előző, világiasabb hajlamai után ekkor fordul a Rákóczi könyvtárban található janzenista jellegű munkák felé. Gálos ezzel szemben mintegy fejlődést lát Mikes vallásos nézeteinek alakulásában s erről azt a képet rajzolja, hogy a kezdetben mélyen vallásos jezsuita-tanítvány vallásossága később megváltozott, antiklerikális és janzenista vonásokat vett fel. Pedig vallásosságát láthatóan az emigráció magányossága, nyomorúsága alakította ki s a vallásos munkák egyoldalú szeretete, a világi irodalomnak az az elítélése, ami élete utolsó éveiben jellemzi, szintén inkább janzenista rigorizmusnak, mint a jezsuitáknak rovására írható. Vallásos műveinek valamivel behatóbb elemzése azt is megmutatta volna,

hogy jórészükből a vallásos köntös mögött már antifeudális élt, polgári tendenciákat és a kor viszonyaihoz képest haladó pedagógiai gondolatokat találhatunk. Elég, ha a kis monográfiában is viszonylagos részletességgel ismertettük »Az idő jól eltöltésének módjára« emlékeztetünk, melynek francia forrása, mint rég ismeretes, A. Courtinnek egyik, a maga idejében nagyszerű erkölcsbölcseleti könyve, Courtin viszont, annak a Hugo Grotiusnak a tanítványa, aki, mint Marx mondja, az államot emberi szemmel kezdte nézni és annak tételeit az észből és tapasztalatból, nem pedig a teológiából következtette ki. Egy részletesebb elemzés, melyet ebben az összefüggésben nem végezhetünk el, azt is megmutatná, hogy Grotius természetjogi nézeteinek, nyilván Courtin közvetítésével a Törökországi Levelekben is nyoma van; — egy-két ilyen nézetet egyébként maga Gálos is említ Mikes haladó eszméi kapcsán, anélkül azonban, hogy felfedné eredetüket.

A kis monográfia gerincét természetesen a Törökországi Levelek elemzése, tegyük hozzá, szép és általában elmélyedésre törekvő elemzése teszi ki. Vitatható részek ebben a fejezetben is bőven akadnak, ezenfelül a Mikes-kérdés ismerőjét sokszor zavarja, a kérdésben tájékozatlanokat pedig megteveszti az, hogy egy-egy távolról sem megnyugtatóan eldöntött kérdést úgy tárgyal, mintha az irodalomtörténetírásunk lezárt kérdése lenne. Így a levelek keletkezését kb. 1735-re teszi és a műfaj-választásban Király György (Irodalomtörténet 1913) véleményéhez csatlakozva a fejedelmi udvarban élő francia kalandor, De Saussure Cézár naplójának tulajdonít döntő fontosságot. Csak-hogy száraz és mesterkéltséggel filológiai spekulációkon kívül egyelőre semmi sem szól amellett, hogy Mikes a Leveleket csak 1735-ben kezdte el s addig legfeljebb a későbbi levelek alapjául szolgáló naplójegyzeteket írt. Toncs Gusztávnak (Zágoni Mikes Kelemen élete, Budapest 1897) az a kísérlete, hogy e levelekből a feltételezett naplót rekonstruálja, a felületes olvasót is aligha győzheti meg, hiszen csak a minden levélben, naplóban egyaránt gyakran előkerülő szavak (ma, tegnap, holnap) jelenlétéből következtet az egykori napló jellegre, de Király György tanulmányának az a része, melyben stíluskritikai érvekkel próbálja bizonyítani Saussure naplójának ismeretét, egy kivételével szintén csak a kor francia levéltudományában és társalgási nyelvében számtalanszor előbukkanó konvencionális kifejezések egyezésére vonatkozik (il faudrait faire une livre et non pas une lettre; — la longue lettre vous a fait plaisir; vous faites désirer d'en recevoir d'autres; je suis charmé qu'elles vous amusent stb.), egyedül talán a műezzinék leírása egyezik meg Saussure naplójának

egyik részletével, de maga Király sem gondol e nyilván később készült törökországi napló közvetlen hatására, csak arra, hogy Saussure tapasztalatait átadta Mikesnek. De miért kellett Mikesnek a műezzinekről szóló néhány általánosságot Saussuretől vennie, mikor minden este láthatta és hallhatta őket? Nem, Mikesnek nem kellett Saussuretól tanulni a levélformát, ezzel már — mint Zolnai Béla azóta gazdag dokumentációival megmutatta — első francia olvasmányaival egy időben, tehát valószínűleg már Párizsban szükségképp össze kellett találkoznia. (Egyetemes Philologiai Közlöny: 1916, 1921—22.) Ha pedig ez igaz, akkor nincs ok arra, hogy a levelek keletkezését viszonylag késői időpontra, 1735-re tegyék. Az első levelek üdesége, frissége önmagában is ellentmond annak, hogy ezeket a bennük előadott események után szinte húsz évvel később írta volna meg.

Egyébként a színesen, elevenen előadott életrajz is tele van regényes feltételezésekkel s a törökországi kis francia kolónia hatásának túlbecsülésével, ami együtt jár Rákóczi s általában a törökországi magyarok hatásának elmosásával, holott Mikeset elsősorban ennek a szempontnak a segítségével lehetne megérteni, hiszen még az is, ami talán »franciás« benne, elválaszthatatlanul összefügg a rodostói magányában politikai műveken dolgozó nagy fejedelem eszmévilágával. Gálos azonban inkább egy-egy futó francia ismerősrnek tulajdonít döntő jelentőséget Mikes írói világának kialakulásában s ezzel elszakítja igazi társadalmi gyökereitől. Ez utóbbi felfedésére, mint más összefüggésben már utaltunk rá, egyébként is alig tesz kísérletet. Túlzás például a Bonnac-nál való rövidéletű ismeretségéből meszsziremenő következtetéseket levonni s e következtetéseket mint tényeket előadni. Többek között ilyen megállapításokat olvashatunk: [A Bonnac család révén] »Mikesünk bejut oda, ahová Párizsban nem volt bemenetele, a társaságba... Ha valamikor, most és itt ébredt először az akkori francia műveltség tudatára, most éledhet-

tek és élesedtek benne... a Párizsban látottak...« stb. Mindez legfeljebb csak egy regényes életrajzban lenne elfogadható, hiszen a Bonnac-nál való szellemi kapcsolatot pusztá feltételezés, amit különben a kalandos feltételezésekben bővelkedő régebbi Mikes-irodalom is általában óvatosan fogalmaz meg. Ugyanekkor viszont egy szó sem esik arról, hogy Mikes a törökországi magyarok, köztük Bercsényiék társaságának nemcsak búravált szerelmét köszönhette, hanem az élő, eleven magyar társalgás állandó gyakorlatát is. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy Rákóczi udvarában márcsak beosztása folytán is gyakran kellett érintkeznie egyszerű emberekkel, szolgálégyekkel, volt kuruc katonákkal, könnyen megérthetjük azt, miért tudott az idegen környezet ellenére oly szép, izes, helyenkint népies magyarsággal írni. A Törökországi Levelek elemzésének legsikerültebb fejezete épp az, melyben Mikes stílusát jellemzi, sajnáljuk azonban, hogy nem használta fel Szabolcsi Bence kitűnő tanulmányának (Vers és dallam — emlék a Törökországi Levelekben. Magyarságtudomány. 1942: 2.) eredményeit, ennek segítségével nem lett volna nehéz rámutatnia arra az eltéphetetlen kapcsolatra, mely Mikeset a korabeli magyar irodalomhoz, a kuruc költészet stílusához fűzi. Mikes művészi formájának elemzését egyébként is lehetett volna bővíteni, pl. Mikes kitűnő jellemzőművészetének elemzésével. Általában az az érzésünk, hogy a jeles szerző mintha tudatosan lemondott volna az esztétikai elemzés igényéről, pedig ez nem kis mértékben fokozta volna könyvének értékét.

Tárgyszeretete, tárgyismerete s az egyes részletkérdésekhez fűzött talaló s minden esetben elgondolkozató megjegyzései azonban feltétlenül értékesé teszik munkáját s mélyen fájjaljuk, hogy hirtelen halála megakadályozta abban, hogy az eddigi eredményeket összefoglaló kismonográfia után a Mikes-kérdés még tisztázatlan problémáinak megoldásához is hozzáláthasson.

Baróti Dezső

SÁROSI GYULA KISEBB KÖLTEMÉNYEI, PRÓZAI MUNKÁI ÉS LEVELEZÉSE

Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Bisztray Gyula. Akadémiai Kiadó. 1954. Bp. 644 lap.

1.

A korszerű kritikai kiadásokban nem túlságosan bővelkedő irodalomtörténetírásunk testes kötettel gazdagodott: Bisztray Gyula a Magyar Írók Tára című kritikai kiadás-sorozatban az Akadémia megbízásából az Arany Trombita szerzőjének kisebb

verseit, prózai munkáit és levelezését adta közre. Egy-egy kritikai kiadás előkészítése igen sok nehéz, áldozatos, kitartó filológiai munkát követel még azon írók esetében is, akiknek művei különféle kiadásokban könnyen hozzáférhetőek, s akiknek kéziratos hagyatékát gondos kutató kezek gyűjtötték egybe, s őrzik féltékenyen. Mennyivel nehe-